

УДК 930:63(476)(091)“16/17”

UDC 930:63(476)(091)“16/17”

**ГІСТАРЫЯГРАФІЯ
АКТУАЛЬНЫХ ПРАБЛЕМ
АГРАРНАЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ
XVI–XVIII стст.**

**HISTORIOGRAPHY
OF THE ACTUAL PROBLEMS
OF THE AGRARIAN HISTORY OF
BELARUS XVI–XVIII CENTURIES**

Г. Ю. Васіленка,
*кандыдат гістарычных навук,
выкладчык кафедры філасофіі
і паліталогіі БДМУ*

G. Vasilenka,
*Candidate of History,
Teacher of the Department of Philosophy
and Politology BSMU*

Паступіў у рэдакцыю 21.03.16.

Received on 21.03.16.

У артыкуле прааналізаваны пытанні гістарыяграфіі аграрных адносін на беларускіх землях у XVI–XVIII стст. Аснову вывучэння склалі здабыткі ўкраінскай, беларускай і расійскай гістарычных школ. Артыкул дэманструе прыклад якасна новага падыходу да аналізу прац, прысвечаных гісторыі Беларусі перыяду феадалізму.

Ключавыя словы: гістарыяграфія, аграрная гісторыя, землеўладанне, землекарыстанне, сялянне, феадалізм.

The article analyzes the questions of historiography of agrarian relations in the Belarusian lands in the XVI–XVIII centuries. The basis of the study is achieves of Ukrainian, Belarusian and Russian historical schools. The article shows an example of a new approach to the analysis of works of Belarusian history of feudalism period.

Keywords: historiography, agrarian history, land ownership, land use, feudalism.

Уводзіны. Сучасны этап развіцця гістарыяграфіі аграрнай гісторыі Беларусі характарызуецца адыходам ад вывучэння гісторыі гаспадарчага і сацыяльна-эканамічнага развіцця беларускіх зямель у феадальную эпоху. Звязана гэта перш за ўсё з тым, што канчаткова не выяўлены і не сфарміраваны новыя падыходы да характарыстыкі эканамічных працэсаў у гісторыі Беларусі.

У еўрапейскіх універсітэтах традыцыйна разам з эканамічнай тэорыяй і паліталогіяй выкладаецца эканамічная гісторыя. Гэту акадэмічную еўрапейскую традыцыю заклаў Аксфордскі ўніверсітэт у першай палове XX ст.

Сучасная складаная эканамічная кан'юнктура патрабуе перагляду падыходу да эканамічнай гісторыі. У беларускіх ВНУ амаль адсутнічае эканамічная гісторыя на незканамічных спецыяльнасцях. Звязана гэта перш за ўсё з тым, што не сфарміравана новая гістарычная школа, якая б разглядала аграрную гісторыю перыяду феадалізму з новых пазіцый. Асабліва гэта тычыцца гісторыі сацыяльнай сферы, дзе неабходна фарміраваць новы падыход, які б улічваў вопыт савецкай школы, але сацыяльная гісторыя разглядалася б з пункту гледжання выяўлення структуры і ўзаемаадносін насельніцтва, а таксама з пункту гледжання аналізу асноўных тэндэнцый эканамічнага развіцця рэгіёна.

Для гістарычнай навукі даследаванне эканамічнага развіцця краін становіцца базай для

разумення пытанняў і вырашэння сучасных грамадска-палітычных праблем. Эканамічная гісторыя фарміруе светапогляд адукаванай эліты, якая ведае, якія фактары паўплывалі на тое, што адны краіны багатыя, а другія бедныя, развіццё якіх на працягу сельскай гаспадаркі і прамысловасці найбольш перспектыўныя для краіны.

Савецкія гісторыкі, якія вывучалі гісторыю Беларусі эпохі феадалізму, разглядалі сацыяльна-эканамічны кірунак яе развіцця з партыйна-класавых пазіцый. У ВНУ выкладалі гісторыю КПСС і палітычную эканомію. Працы савецкіх гісторыкаў павінны былі фарміраваць гістарычную навуку, якая б з дапамогай марксісцка-ленінскай метадалагічнай школы абгрунтавала правільнасць пераўтварэнняў бальшавікоў у сацыяльнай і эканамічнай галінах.

Прыкладам даследаванняў у галіне аграрных адносін і сельскай гаспадаркі з'яўляюцца працы В. У. Чапко, якія напісаны з партыйных пазіцый. Даследчыца разгледзела працэсы разлажэння феадальна-прыгоніцкай вытворчасці і станаўлення капіталістычных адносін на беларускіх землях і станаўлення на іх капіталістычных адносін [1; 2].

У працах В. У. Чапко таксама прааналізаваны і сялянскі рух у час крызісу прыгоніцкай сістэмы, вызначаны этапы гэтага руху і дадзена іх характарыстыка. На жаль, высновы прац В. У. Чапко абмежаваны і зведзены толькі да

класавай барацьбы. Сучасны падыход да вывучэння аграрнай гісторыі Беларусі характарызуецца значным скарачэннем прац па эканамічнай праблематыцы гісторыі Беларусі перыяду феадалізму. Негатыўныя з'явы перш за ўсё звязаны з цяжкадаступнасцю крыніц па адзначанай праблеме. Большая частка крыніц па гісторыі ВКЛ знаходзіцца за мяжой (Украіна, Расія, Польша, Літва).

Складанасцю для з'яўлення новых даследаванняў па аграрнай гісторыі Беларусі з'яўляецца цяжкасць працы з крыніцамі XIII–XVIII стст., выкліканая моўным бар'ерам (дакументы гэтага перыяду напісаны лацінскай, польскай і старабеларускай мовай на кірыліцы і лацініцы) і слабай распрацаванасцю крыніц.

Аднак трэба адзначыць, што праца ў гэтым кірунку вядзецца. Вялікая колькасць дакументаў па аграрнай гісторыі на беларускіх землях знаходзіцца ў так званай Літоўскай метрыцы (Архіў канцылярыі ВКЛ), якая захоўваецца ў Расійскім дзяржаўным архіве старажытных актаў у Маскве, а беларускім даследчыкам даступна ў выглядзе мікрафільмаў у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (фонд КМФ 18) [3–6].

Асноўная частка. Сярод абагульняючых прац, у якіх закранаюцца пытанні аграрнай гісторыі Беларусі, вызначым «Нарысы гісторыі Беларусі» [7]. Праца з'яўляецца першай спробай аналізу даследаванняў і гісторыі аграрных працэсаў; «Нарысы» напісаны на шырокай крыніцазнаўчай базе, якая асвятляе гісторыю Беларусі з пазіцыі нацыянальнай ідэі. Трэба адзначыць неглыбокі аналіз аграрных з'яў і рэформ у гэтай калектыўнай працы. Сярод складальнікаў аграрнага блоку пытанняў адзначым З. Капыскага, М. Спірыдонова, П. Лойку, В. Мялешку, Я. Анішчанку. Нягледзячы на высокі ўзровень даследчыкаў, праца ўтрымлівае вялікую колькасць белых плям з-за маладаследаванасці некаторых праблем у той час.

Аграрнай гісторыі перыяду феадалізму прысвечаны артыкул Г. П. Бушчык «Прычыны, механізм і вынікі аграрнай рэформы сярэдзіны XVI – першай паловы XVII ст.» [8]. На аснове гістарыяграфіі прааналізавана падрыхтоўка і ход валочнай памеры, а таксама наступствы гэтай рэформы.

Аналіз сучаснай беларускай гістарыяграфіі гісторыі Беларусі эпохі феадалізму прадстаўлены А. М. Лютым у артыкуле «Актуальныя пытанні гістарыяграфіі гісторыі Беларусі эпохі феадалізму» [9].

Пытаннем аграрнай гісторыі Беларусі прысвечана праца Э. Р. Іофе «Из истории белорусской деревни. (Советская историография социально-экономического развития белорусской деревни середины XVII – первой половины

XIX века)». У манаграфіі прааналізаваны здабыткі беларускай гістарыяграфіі, прыведзены цытаты і зроблены абагульненні па распрацаванасці асобных кірункаў даследавання аграрнай гісторыі [10].

У аграрнай гісторыі значнае месца займае высвятленне ролі такой сацыяльна-тэрытарыяльнай структуры, як сялянская абшчына. Значны ўклад у распрацоўку гэтага пытання ўнёс сваімі працамі В. Голубеў [11–18].

Беларуская гістарыяграфія прадстаўлена даволі сур'ёзнымі даследаваннямі ў галіне аграрнай гісторыі. Даволі глыбока закрануў гэта пытанне гісторык У. І. Пічэта. Яго працы «Аграрная рэформа Сигизмунда Августа в Литовско-Русском государстве» і «Белоруссия и Литва в XV–XVI стст.» да сённяшніх дзён з'яўляюцца асновай вывучэння і даследавання праблемы ажыццяўлення аграрнай рэформы «Валочная памера» ў ВКЛ [19–21]. У гэтых манаграфіях прааналізаваны перадумовы аграрнай рэформы 1557 г., мэты і ўплыў яе на розныя слаі насельніцтва.

Працы У. І. Пічэты маюць непераяўдзены аўтарытэт і, нягледзячы на значнае пашырэнне даследаванняў па праблематыцы ВКЛ у сучаснай гістарыяграфіі, па-ранейшаму з'яўляюцца базавымі для падрыхтоўкі студэнтаў на гістарычных факультэтах вышэйшых навучальных устаноў краіны. У. І. Пічэта сярод іншых праблем закрануў і праблему рэфармавання сельскагаспадарчых адносін на землях Беларускага Палесся, якія належалі Боне Сфорца непасрэдна. Аднак трэба адзначыць, што рэфармаванні сельскагаспадарчых адносін на землях Беларускага Палесся не ўваходзіла ў прадмет даследавання У. І. Пічэты. Менавіта таму разглядаюцца толькі тыя гаспадарчыя метады адміністрацыі Боны, якія аказалі ўплыў на аграрную рэформу Жыгімонта II Аўгуста ў ВКЛ. Увогуле, мерапрыемствы Боны ва ўласных маёнтках як рэфармаванні У. І. Пічэта не разглядае.

Беларускі гісторык М. В. Доўнар-Запольскі ў кнізе «Очерки по истории западно-русского крестьянства» таксама звяртаўся да праблем, звязаных з аграрнай гісторыяй [23]. Праца М. В. Доўнар-Запольскага да сённяшніх дзён захоўвае сваю актуальнасць і неацэнную значнасць з пункту гледжання заяўленай намі праблемы. Гэта асабліва відавочна ў дачыненні да высвятлення спецыфікі валаснога жыцця. Тым больш, што яна напісана на аснове арыгінальных матэрыялаў, узятых з метрыкі ВКЛ.

Асаблівую каштоўнасць, на наш погляд, уяўляе вялікая колькасць цытат, якія аўтар прыводзіць, грунтуючыся на даступных у той час матэрыялах метрыкі. Апошнія характарызуюць спецыфіку ўпарадкавання валасцей.

Улічваючы пэўную цяжкасць працы з дакументамі, абумоўленую высокім узроўнем іх распрацаванасці, гісторыяй выдання і асабліва геаграфіяй (раскіданасцю па свеце) апублікаваных матэрыялаў метрыкі ў наш час, многія з іх, на наш погляд, могуць быць выкарыстаны сучаснымі даследчыкамі (з пэўнай агаворкай) у якасці гістарычных крыніц.

Аднак працу М. В. Доўнар-Запольскага нельга разглядаць без уліку крытыкі, размешчанай у рэцэнзіі М. К. Любаўскага [24], а таксама ў дысертацыі В. Ф. Голубева «Сялянская абшчына ў дзяржаўных, прыватнаўласніцкіх і царкоўных уладаннях Беларусі ў XVI–XVIII стст.» [18]. Крытыка датычыцца, у першую чаргу, памылковага сцвярджэння аб «знікненні сельскай абшчыны» на тэрыторыі ВКЛ, – там, дзе была праведзена зямельная рэформа «Валочная памера». В. Ф. Голубеў, акрамя іншага, выказаў і абгрунтаваў меркаванне аб утварэнні і павышэнні ролі найбольш моцных абшчынных арганізацый сялянства ў буйных дзяржаўных, царкоўных і прыватнаўласніцкіх маёнтках, у якіх пераважала грашовая рэнта альбо даніна.

Цалкам вышэйадзначаная праца сучаснага даследчыка В. Ф. Голубева таксама выклікае шчырую цікавасць, зыходзячы з заяўленага намі навуковага даследавання. Яна карысна не толькі з пункту гледжання крытыкі поглядаў М. В. Доўнара-Запольскага, але найперш таму, што з’яўляецца на сёння адной з апошніх буйных работ у беларускай гістарычнай навуцы па праблеме, звязанай з сялянскім землеўладаннем і землекарыстаннем у Сярэднявеччы і Новы час. Манаграфія з’яўляецца прыкладам сучаснага навуковага асэнсавання сельскагаспадарчых адносін названага перыяду, а таксама аналізу праблем у аграрным сектары.

Вывучаючы адзначаную праблематыку, В. Ф. Голубеў (як і ўсе астатнія аўтары, хто закранаў у сваіх працах пытанні гісторыі Беларусі XVI ст.) не абышоў сваёй увагай і аграрную рэформу на землях Беларускага Палесся. Пра яе сказана ў артыкуле «Бона Сфорца і Жыгімонт Аўгуст – ініцыятары і арганізатары Вялікай аграрнай рэформы ў ВКЛ» [15]. З пункту гледжання нашага даследавання, артыкул вызывае цікавасць у першую чаргу тым, што тут (ці не ўпершыню ў беларускай гісторыяграфіі) асоба Боны Сфорца падаецца як рэфарматарская і разглядаецца ўплыў рэфармавання на землях Беларускага Палесся на «Вялікую рэформу». Калі ж гаварыць цалкам, то працы В. Ф. Голубева таксама мелі свой уласны кірунак і не выліліся ў спецыяльнае даследаванне праблемы рэфармавання сельскагаспадарчых адносін на землях Беларускага Палесся. Разам з тым, важным, на наш погляд, з’яўляецца ўклад даследчыка ў высвятленне прычын і перадумоў рэфармавання,

а таксама яго аналіз сусветнай эканамічнай кан’юнктуры на раннім этапе Новага часу.

Наступнай працай, карыснай для даследавання, з’яўляецца манаграфія М. Ф. Спірыдонова «Закрепощение крестьянства Беларуси (XV–XVI вв.)». Праца паказвае становішча сялян Беларусі ў вывучаемы перыяд і ўплыў на яго аграрнай рэформы. М. Ф. Спірыдоў даказаў геаграфічнае размежаванне дзвюх гаспадарчых зон на землях Беларусі ў XVI ст.: першая – на захадзе, дзе дамінуе фальварковая гаспадарка і паншчына, і другая – на ўсходзе, дзе пераважаюць натуральная гаспадарка і грашовыя павіннасці [25].

А. Б. Доўнар у сваёй працы «Сяляне-слугі Беларусі другой паловы XVI – сярэдзіны XVIII ст.» прыводзіць размежаванне катэгорый сялян-слуг, дае характарыстыку іх абавязкаў. Вызначальнай асаблівасцю працы з’яўляецца тое, што яна напісана на шырокім факталагічным матэрыяле і ўтрымлівае вялікую колькасць прыкладаў арганізацыі жыцця беларускіх сялян-слуг [26].

Каштоўнай з пункту гледжання даследавання аграрных адносін на беларускіх землях з’яўляецца праца З. Ю. Капыскага «Источниковедение аграрной истории Белоруссии». Яна дае цікавую інфармацыю па адной з важнейшых крыніц аграрнай гісторыі – па інвентарах феадальных маёнткаў. У гэтай працы даказваецца і абгрунтаваецца адсутнасць інвентароў у першай палове XVI ст. Даследчыкам прааналізаваны фонд 694 – Архіў Радзівілаў і фонд КМФ-5 Нацыянальнага гістарычнага архіву Беларусі ў Мінску, у якіх знаходзяцца вопісы інвентароў феадальных уладанняў XVI – першай паловы XVII ст. [27].

Карыснай для вивучэння аграрнай гісторыі Беларусі з’яўляецца манаграфія М. М. Улашчыка «Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода», якая выйшла ў свет у 1973 г. [28]. Праца з’яўляецца вельмі аўтарытэтным выданнем не толькі па той прычыне, што ўтрымлівае шмат сведчанняў аб афіцыйных прадстаўніках навукі XIX–XX стст., але яшчэ і таму, што ўтрымлівае шмат фактаў і актавых крыніц па аграрнай гісторыі XIII–XVIII стст. Сярод прац М. М. Улашчыка ёсць і іншыя цікавыя даследаванні, якія прысвечаны рэгіянальнаму вивучэнню аграрнай гісторыі Беларусі, напрыклад, у артыкуле «Кобринская экономия после проведения волочной померы» гісторык асвятліў пытанні развіцця фальварковай гаспадаркі на тэрыторыі Кобрынскай эканоміі і даў характарыстыку аграрных пераўтварэнняў пасля «Валочнай памеры» [29].

Трэба адзначыць, што ўкраінская гісторыяграфія аграрнай гісторыі характарызуецца

сур'ёзнымі традыцыямі і значнымі працамі. Гэтыя традыцыі былі распачаты ў дасавецкую эпоху і працягнуты сучаснымі даследчыкамі. Пытанні аграрнай гісторыі разглядаліся разам з гісторыяй украінскага народа ў рамках ВКЛ або Рэчы Паспалітай. Але нягледзячы на гэта, даследаванні з вельмі багатым факталагічным матэрыялам і выклікаюць цікавасць згодна з заяўленай праблемай.

М. Ф. Уладзімірскі-Буданаў, адзін з самых буйных даследчыкаў украінскай школы, займаўся пытаннямі сялянскага землеўладання і землекарыстання [32–35]. У яго працах «Немецкое право в Польше и Литве», «Крестьянское землевладение в Западной России до половины XVI века» значнае месца займаюць нормы права і юрыдычнае афармленне зямельнай уласнасці. Даследчык у сваіх працах вывучаў нямецкае і абшчыннае права. Пагаршэнне становішча сельскага насельніцтва ВКЛ у XVI–XVIII стст. М. Ф. Уладзімірскі-Буданаў звязваў са зменай старажытных норм звычайнага права на нямецкае. Даследчык абгрунтоўвае роўнасць правоў на зямлю абшчыны зямлян і баяр. Аднак гэты пункт гледжання аспрэчваецца іншымі гісторыкамі, напрыклад, М. Любаўскім.

Ф. І. Леантовіч даследаваў гісторыю дзяржаўных устаноў і права Старажытнай Русі. У працах «Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно», «Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства и его причины» [32–33]. Ф. І. Леантовіч прааналізаваў працэс утварэння ВКЛ. Гісторык ахарактарызаваў сацыяльнае і прававое становішча сельскага насельніцтва беларускіх зямель у складзе ВКЛ. У працы была зроблена класіфікацыя сельскагаспадарчых павіннасцяў. Даследчык сфармуляваў тэорыю паходжання сялянскай абшчыны. Навукоўца асноўную ўвагу ў сваіх працах надаваў юрыдычным і прававым пытанням у галіне землекарыстання.

Акрамя Ф. І. Леантовіча, праблемай аграрнай гісторыі на беларускіх землях займаўся гісторык А. С. Грушэўскі. Ён больш падрабязна спыніўся на пытаннях рэфармавання сельскагаспадарчых адносін на тэрыторыі Палесся [34]. Таксама ён закранаў пытанні прыродна-кліматычнай спецыфікі рэгіёна. У сваёй працы «Пинское Полесье в XIV–XVI вв.» ён адзначыў наступныя моманты: 1) правы Боны на Пінскае княства; 2) характар і гісторыя ўлады каралевы ў старостве; 3) спецыяльнае даследаванне вядомага тытула, пазначанага ў дакументах, – «пані дзедзічка», альбо «пані отчычка»; 4) спецыяльныя акты 1536 і 1546 г., якія дазвалялі Боне выкупляць у прыватных асоб землі пры

пагашэнні запісаных на іх грашовых сум. (А. С. Грушэўскі падкрэсліў у манаграфіі значэнне гэтых актаў, бо яны фактычна прадставілі каралеве эканамічную свабоду ў зямельных аперацыях і дапамаглі стварыць яе казачнае багацце); 5) распараджэнні Боны па Пінску (амаль да 1556 г.), частка якіх змешчана ў дадатку да кнігі; 6) судаводства, звязанае з дзейнасцю Боны; 7) ацэнка – валоchnай памеры і гаспадарчай дзейнасці каралевы, праведзенай у Пінскім старостве [34].

Разам з тым, усё ж неабходна адзначыць адносную абмежаванасць праведзенага аўтарскага даследавання. Гэта відаць з таго, што, па-першае, даследавалася толькі Пінскае староства, Клецкае і Кобрынскае ў прадмет даследавання аўтара не ўваходзілі; па-другое, да даследавання аўтарам прыцягнута вельмі абмежаванае кола крыніц, асноўная з якіх – «Ревизия пущ и переходов звериных...» [34].

Значны ўклад у распрацоўку праблемы аграрных адносін на беларускіх землях унёс сваёй працай «Крестьяне Белоруссии и Литвы XVI–XVIII вв.» Д. Л. Пахілёвіч [35]. Аўтар прааналізаваў катэгорыі сельскага насельніцтва і іх павіннасці, разгледзеў эвалюцыю зямельнага надзелу і яго структуру. Аднак, на жаль, даследаванне ў асноўным абмежавана факталагічным матэрыялам другой паловы XVI ст. Трэба адзначыць, што праца даволі шырока выкарыстоўвае інвентары дзяржаўных маёнткаў. Навуковец разгледзеў эвалюцыю сялянскай гаспадаркі, даў разгорнутую характарыстыку розным катэгорыям сялян, прааналізаваў структуру сельскай адміністрацыі, удзяліў значную ўвагу рэформам Жыгімонта Аўгуста II і Антонія Тызенгаўза (1765 г.) [35].

Для расійскай гістарыяграфіі характэрна тэндэнцыя вывучэння гісторыі ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Аднак трэба адзначыць, што цікавасць да адзначанай тэмы была выклікана неабходнасцю абгрунтавання канцэпцыі аб'яднання рускіх зямель. Таму тэма гісторыі аграрных адносін разглядалася комплексна – разам з іншымі пытаннямі ў рамках абагульняючых прац.

Вядомы рускі гісторык М. К. Любаўскі ў працы «Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого литовского статута» сярод іншых праблем закранаў таксама і эканамічныя пытанні. У яго даследаванні знайшлі адлюстраванне наступныя пытанні: 1) функцыі намеснікаў і іншых асоб мясцовай адміністрацыі каралеўскіх уладанняў; 2) характарыстыка груп залежных сялян у дзяржаўнай гаспадарцы; 3) аналіз валокі як адзінкі падаткаабкладання [36].

У манаграфіі аўтар звязвае ўзнікненне буйной зямельнай уласнасці ў ВКЛ з палітычнымі акцыямі вярхоўнага кіраўніцтва краіны, асабліва фарміравання шляхецкага саслоўя ў XV–XVI стст. і яго шматгадовай аседласцю.

Буйным прадстаўніком заходнерускай гістарыяграфіі з'яўляецца І. Д. Бяляеў. Упершыню ў рускай гістарыяграфіі даследчык зрабіў спробу стварэння абагульняючай працы пра ўсходнеславянскае сялянства. Манаграфія «Крестьяне на Руси: Исследование о постепенном изменении значения крестьян в русском обществе» напісана з пункту гледжання пазіцыі славянафілаў. Бяляеў сцвярджае, што абшчына – з'ява, характэрная толькі для ўсходнеславянскіх зямель. Гэту выснову даследчык зрабіў на падставе разгляду развіцця сялянства са старажытнасці і да канца XVIII ст. У даследаванні разглядаецца станаўленне структуры абшчыны як падпарадкаванага дзяржаве інстытута. У працы прааналізаваны катэгорыі сельскага насельніцтва [37].

Б. Д. Грэкаў з'яўляецца прадстаўніком савецкай гістарыяграфіі, які распрацаваў канцэпцыю Кіеўскай Русі – агульнай радзімы рускіх, беларусаў і ўкраінцаў. Гэтая канцэпцыя прадстаўлена ў такіх працах даследчыка, як, напрыклад, «Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века» і «Сельская община в Галицкой Руси и Польше». Падрабязна прааналізаваны ўмовы жыцця сялян [38; 39].

Сярод прац савецкіх даследчыкаў у галіне аграрнай гісторыі можна вылучыць працы В. А. Аляксандрава. У артыкулах і манаграфіі «Сельская община и вотчина в России (XVII –

начало XIX в.)» аўтар дае характарыстыку развіцця краіны і праводзіць аналіз асноўных сельскагаспадарчых інстытутаў, а таксама разглядае сувязі, якія існавалі паміж гэтымі інстытутамі ў феадальную эпоху. У сваёй працы В. А. Аляксандраў прааналізаваў функцыянаванне сельскай абшчыны і прыйшоў да высновы, што абшчына мела элементы самакіравання і рэгламентавала розныя бакі сялянскага жыцця, напрыклад, уступленне ў шлюб, падзел вялікіх сямей, скаргі братаў або ўдоў і г. д. Цікавым, на думку даследчыка, з'яўляецца тое, што абшчына для арганізацыі дысцыпліны выкарыстоўвала элементы прыгонніцкай сістэмы [40; 41].

Заклучэнне. Вывучэнне гістарыяграфіі аграрных адносін на беларускіх землях дае падставы для высноў, што гэтая праблема закраналася не толькі ў беларускай гістарыяграфіі, але і ў украінскай і расійскай. Сучасная беларуская гістарыяграфія па гэтай праблеме адзначаецца павышэннем цікавасці да эканамічнай гісторыі. Аднак можна адзначыць, што вывучэнне аграрнай гісторыі Беларусі феадальнай эпохі сустракаецца з шэрагам цяжкасцей: з цяжкадаступнасцю дакументаў перыяду ВКЛ, якія ў асноўным знаходзяцца за мяжой, а таксама складанасцю працы з крыніцамі XVI–XVIII стст., выкліканая моўным бар'ерам і слабай распрацаванасцю крыніц. Гэта прывяло да недастаткова пэўнага разгляду многіх складаных, але актуальных пытанняў аграрнай гісторыі Беларусі XVI–XVIII стст. Многія пытанні наогул засталіся па-за ўвагай сучасных даследчыкаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Чепко, В. В. Сельское хозяйство Белоруссии в первой половине XIX века / В. В. Чепко. – Минск : Наука и техника, 1966. – 213 с.
2. Чепко, В. В. Классовая борьба в белорусской деревне в первой половине XIX века / В. В. Чепко. – Минск : Наука и техника, 1972. – 265 с.
3. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552). Кніга запісаў 28 (Копія канца XVI ст.) / падрыхт.: В. Мянжынскі, У. Свяжынскі. – Мінск : Atheneum, 2000. – 310 с.
4. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 44. Кніга запісаў 44 (1559–1566) / Дзярж. кам. па арх. і справаводстве Рэсп. Беларусь, Нац. гіст. арх. Беларусі ; падрыхт. А. І. Груша. – Мінск : Арты-Фэкс, 2001. – XXIX, 199 с.
5. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30 (1480–1546). Кніга запісаў № 30 (Копія канца XVI ст.) / Ін-т гісторыі НАН Беларусі ; падрыхт. В. С. Мянжынскі. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 386 с.
6. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 43 (1523–1560). Кніга запісаў 43 (Копія канца XVI ст.) / Ін-т гісторыі НАН Беларусі ; падрыхт. В. С. Мянжынскі. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 167 с.
7. Нарысы гісторыі Беларусі : у 2 ч. Ч. 1 / гал. рэд. М. П. Касцюк. – Мінск, 1994. – 527 с.
8. Бушчык, Г. П. Прычыны механізм і вынікі аграрнай рэформы сярэдзіны XVI – першай паловы XVII ст. на Беларусі / Г. П. Бушчык // З гісторыі эканамічных рэформаў на Беларусі : метаад. зб. / І. П. Прымачук, Н. І. Палятаева, Ю. Л. Грузіцкі, Г. П. Бушчык і інш. – Мінск, 1997. – Вып. 2. – С. 3–14.

REFERENCES

1. Chepko, V. V. Selskoye khozyaystvo Belorussii v pervoy polovine XIX veka / V. V. Chepko. – Minsk : Nauka i tekhnika, 1966. – 213 s.
2. Chepko, V. V. Klassovaya borba v belorusskoy derevne v pervoy polovine XIX veka / V. V. Chepko. – Minsk : Nauka i tekhnika, 1972. – 265 s.
3. Metyrka Vyalikaga Knyastva Litouskaga. Kniga 28 (1522–1552). Kniga zapisau 28 (Kopiya kantsa XVI st.) / padrykht.: V. Myanzhynski, U. Svyazhynski. – Minsk : Atheneum, 2000. – 310 s.
4. Metyrka Vyalikaga Knyastva Litouskaga. Kniga 44. Kniga zapisau 44 (1559–1566) / Dzyarzh. ka., pa arkh. i spravavodstvu Resp. Belarus, Nats. gist. arkh. Belarusi; padrykht. A. I. Grusha. – Minsk : Arty-Feks, 2001. – XXIX, 199 s.
5. Metyrka Vyalikaga Knyastva Litouskaga. Kniga 30 (1480–1546). Kniga zapisau № 30 (Kopiya kantsa XVI st.) / In-t gistoryi NAN Belarusi; padrykht. V. S. Myanzhynski. – Minsk : Belarus. navuka, 2008. – 386 s.
6. Metyrka Vyalikaga Knyastva Litouskaga. Kniga 43 (1523–1560). Kniga zapisau 43 (Kopiya kantsa XVI st.) / In-t gistoryi NAN Belarusi; padrykht. V. S. Myanzhynski. – Minsk : Belarus. navuka, 2003. – 167 s.
7. Narysy gistoryi Belarusi: u 2 ch. Ch. 1. / gal. red. M. P. Kastyuk. – Minsk, 1994. – 527 s.
8. Bushchik, G. P. Prynyny, mekhanizm i vyniki agrarnay reform syaredziny XVI – pershay palovy XVII st. na Belarusi / G. P. Bushchik // Z gistoryi ekanamichnykh reformau na Belarusi: metad. zb. / I. P. Prymachuk, N. I. Palyatayeva, Yu. L. Gruzitski, G. P. Bushchik i insh. – Minsk, 1997. – Vyp. 2. S. 3–14.

9. Люты, А. М. Актуальныя пытанні гістарыяграфіі гісторыі Беларусі эпохі феадалізму / А. М. Люты // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця: матэрыялы навук. канф., прысвечанай 70-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск, 6–7 кастрычніка 1999 г.). – Мінск, 2000. – С. 18–23.
10. Иоффе, Э. Г. Из истории белорусской деревни. (Советская историография социально-экономического развития белорусской деревни середины XVII – первой половины XIX века) / Э. Г. Иоффе. – Минск : Ураджай, 1990. – 246 с.
11. Голубев, В. Ф. Белорусская средневековая деревня в крестьянских жалобах / В. Ф. Голубев, П. О. Лойко // Хозяин. – 1991. – № 5. – С. 42–43.
12. Голубев, В. Ф. Инвентари феодальных владений как источник по исторической географии Белоруссии XVI–XVIII вв. / В. Ф. Голубев // Вопросы изучения и издания писцовых книг и других историко-географических источников : тез. докл. и сообщ. IV Всерос. науч.-практ. совещ., Петрозаводск, 27–31 мая 1991 г. / редкол.: Я. Е. Водарский [и др.]. – Петрозаводск, 1991. – С. 40–42.
13. Голубеў, В. Вялікая аграрная рэформа XVI ст. / В. Голубеў // Спадчына. – 1993. – № 4. – С. 63–65.
14. Голубеў, В. Сельская грамада ў Беларусі XVI–XVIII стст. / В. Голубеў // Беларус. гіст. часоп. – 2008. – № 10. – С. 8–20.
15. Голубеў, В. Ф. Бона Сфорца і Жыгімонт Аўгуст – ініцыятары і арганізатары Вялікай аграрнай рэформы ў ВКЛ / В. Ф. Голубеў // Ягелоны: дынастыя, эпоха, спадчына: матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф., Гальшаны – Навагрудак, 8–10 верас. 2006 г. / НАН Беларусі, Ін-т гісторыі; рэд.кал.: А. А. Каваленя (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2007. – С. 216–231.
16. Голубеў, В. Ф. Сельская абшчына ў дзяржаўных уладаннях на тэрыторыі Панамяння ў XVI–XVIII стст. / В. Ф. Голубеў // Весн. Гродзен. дзярж. ун-та. Сер. 1. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія, Сацыялогія. – 2010. – № 1. – С. 30–39.
17. Голубеў, В. Ф. Сялянскае землеўладанне і землекарыстанне на Беларусі XVI–XVIII стст. / В. Ф. Голубеў; пад рэд. В. І. Мялешкі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 176 с.
18. Голубеў, В. Ф. Сялянская абшчына ў дзяржаўных, прыватнаўласніцкіх і царкоўных уладаннях Беларусі ў XVI–XVII стст.: дыс. ... д-ра гіст. навук: 07.00.02 / В. Ф. Голубеў. – Мінск, 2010. – 400 л.
19. Пичета, В. Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве / В. Пичета. – М.: Синод. тип., 1917. – Ч. 1: Подготовка и производство реформы. – [4], 328 с.
20. Пичета, В. Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве / В. Пичета. – М.: Печатня А. Снегиревой, 1917. – Ч. 2: Отношение литовско-русского общества к аграрной реформе и правительственная деятельность в эпоху реформы. – [6], II, 302 с.
21. Пичета, В. И. Белоруссия и Литва XV–XVI вв.: исследование по истории социально-экономического, политического и культурного развития / В. И. Пичета; Акад. наук СССР, Ин-т славяноведения; под ред. З. Ю. Копысского [и др.]. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – 813 с.
22. Пичета, В. И. История сельского хозяйства и землевладения в Белоруссии / В. И. Пичета; Нар. комиссариат земледелия Белорус. ССР. – Минск : Изд. Наркомзема, 1927. – Ч. 1: До конца XVI века. – 179 с.
23. Довнар-Запольский, М. Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке / М. Довнар-Запольский. – Киев : Киев. 1-я артель печ. дела, 1905. – VI, 307, VIII, 167 с.
24. Любавский, М. К. М. Довнар-Запольский. Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке: отзыв / М. К. Любавский. – СПб.: Тип. Императ. акад. наук, 1907. – 50 с.
25. Спиридонов, М. Ф. Закрепощение крестьянства Беларуси (XV–XVI вв.) / М. Ф. Спиридонов; под ред. А. Л. Хороскевич. – Минск : Навука і тэхніка, 1993. – 223 с.
26. Доўнар, А. Б. Сяляне-слугі Беларусі другой паловы XVI – сярэдзіны XVIII ст. / А. Б. Доўнар. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 192 с.
27. Копысский, З. Ю. Источниковедение аграрной истории Белоруссии / З. Ю. Копысский; науч. ред. А. П. Игнатенко. – Минск : Наука и техника, 1978. – 136 с.
9. Lyuty, A. M. Aktualnyya pytanni gistoryyagrafii Belarusi epokhi feodalizmu / A. M. Lyuty // Gistoryyagrafiya gistoryi Belarusi: stan i perspektyvy razvittsya: materyyaly navuk. kanf., prysvechanay 70-goddzyu Instytuta gistoryi NAN Belarusi (Minsk, 6–7 kastychnika 1999 g.). – Minsk, 2000. – S. 18–23.
10. Ioffe, E. G. Iz istorii beloruskoy derevni. (Sovetskaya istoriografiya sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya beloruskoy derevni serediny XVII – pervoy poloviny XIX veka) / E. G. Ioffe. – Minsk : Uradzhay, 1990. – 246 s.
11. Golubev, V. F. Belorusskaya srednevekovaya derevnya v krestyanskikh zhalobakh / V. F. Golubev, P. O. Loyko // Khozyain. – 1991. – № 5. – S. 42–43.
12. Golubev, V. F. Inventari feodalnykh vladenyi kak istochnik po istoricheskoy geografii Belorussii XVI–XVIII vv. / V. F. Golubev // Voprosy izucheniya i izdaniya pisticovykh knig i drugikh istoriko-geograficheskikh istochnikov: tez. dokl. i soobshch. IV Vseros. nauch.-prakt. soveshch., Petrozavodsk, 27–31 maya 1991 g. / redkol.: Ya. Ye. Vodarskiy [i dr.]. – Petrozavodsk, 1991. – S. 40–42.
13. Golubeu, V. Vyalikaya agrarnaya reforma XVI st. / V. Golubeu // Spadchyna. – 1993. – № 4. – S. 63–65.
14. Golubeu, V. Selskaya gramada u Belarusi XVI–XVIII stst. / V. Golubeu // Belarus. gist. chasop. – 2008. – № 10. – S. 8–20.
15. Golubeu, V. F. Bona Sfortsa i Zhygimont August – initsyyatar i arganizatary Vyalikay agrarnay reform u VKL / V. F. Golubeu // Yagelony: dynastyya, epokha, spadchyna: materyyaly Mizhnar. navuk.-prakt. kanf., Galshany – Navagrudak, 8–10 veras. 2006 g. / NAN Belarusi, In-t gistoryi; redkal.: A. A. Kavalenya (adk. red.) [i insh.]. – Minsk, 2007. – S. 216–231.
16. Golubeu, V. F. Selskaya abshchyna u dzyarzhaunykhladannakh na terytoryi Panyamonnaya u XVI–XVIII stst. / V. F. Golubeu // Vesn. Grodzen. dzyarzh. un-ta. Ser. 1, Gistoryya. Filasofiya. Palitalogiya. Satsyyalogiya. – 2010. – № 1. – S. 30–39.
17. Golubeu, V. F. Syalyanskaye zemleuladanne i zemlekarystanne na Belarusi XVI–XVIII stst. / V. F. Golubeu; pad red. V. I. Myaleshki. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1992. – 176 s.
18. Golubeu, V. F. Syalyanskaya abshchyna u dzyarzhaunykhl, pryvatnaulasnitskikh i tsarkounykhladannakh Belarusi u XVI–XVII stst.: dys. ... d-ra gist. navuk: 07.00.02 / V. F. Golubeu. – Minsk, 2010. – 400 s.
19. Picheta, V. Agrarnaya reforma Sigizmunda-Avgusta v Litovsko-Russkom gosudarstve / V. Picheta. – M.: Sinod. tip., 1917. – Ch. 1: Podgotovka i proizvodstvo reformy. – [4], 328 s.
20. Picheta, V. Agrarnaya reforma Sigizmunda-Avgusta v Litovsko-Russkom gosudarstve / V. Picheta. – M.: Pечатня А. Снегиревой, 1917. – Ч. 2: Otnosheniye litovsko-russkogo obshchestva k agrarnoy reforme i pravitelstvennaya deyatelnost v epokhu reformy. – [6], II, 302 s.
21. Picheta, V. I. Belorussiya i Litva XV–XVI vv.: issledovaniya po istorii sotsialno-ekonomicheskogo, politicheskogo i kulturnogo razvitiya / V. I. Picheta; Akad. nauk SSSR, In-t slavyanovedeniya; pod red. Z. Yu. Kopysskogo [i dr.]. – M.: Izd-vo Akad. nauk SSSR, 1961. – 813 s.
22. Picheta, V. I. Istoriya selskogo khozyaystva i zemlevladieniya v Belorussii / V. I. Picheta; Nar. komissariat zemledeliya Belorus. SSR. – Minsk : Izd. Narkomzema, 1927. – Ch. 1.: Do kontsa XVI veka. – 179 s.
23. Dovernar-Zapolskiy, M. Ocherki po organizatsii zapadno-russkogo krestyanstva v XVI veke / M. Dovernar-Zapolskiy. – Kiyev : Kiyev. 1-ya artel pech. dela, 1905. – VI, 307, VIII, 167 s.
24. Lyubavskiy, M. K. M. Dovernar-Zapolskiy. Ocherki po organizatsii zapadno-russkogo krestyanstva v XVI veke: otzyv / M. K. Lyubavskiy. – SPb.: Tip. Imperat. akad. nauk, 1907. – 50 s.
25. Spiridonov, M. F. Zakreposhcheniye krestyanstva Belarusi (XV–XVI vv.) / M. F. Spiridonov; pod red. A. L. Khoroshkevich. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1993. – 223 s.
26. Dounar, A. B. Syalyane-slugi Belarusi drugoy palovy XVI – syaredziny XVIII st. / A. B. Dounar. – Minsk : Belarus. navuka, 2007. – 192 s.
27. Kopysskiy, Z. Yu. Istochnikovedeniye agrarnoy istorii Belorussii / Z. Yu. Kopysskiy; nauch. red. A. P. Ignatenko. – Minsk : Nauka i tekhnika, 1978. – 136 s.

28. Улащик, Н. Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода / Н. Н. Улащик. – М.: Наука, 1973. – 302 с.
29. Улащик, Н. Н. Кобринская экономия после проведения волочной померы / Н. Н. Улащик // Учен. зап. / Ин-т славяноведения Акад. наук СССР. – 1957. – Т. 15. – С. 246–268.
30. Владимирский-Буданов, М. Ф. Немецкое право в Польше и Литве / М. Ф. Владимирский-Буданов. – СПб., 1868. – 304 с.
31. Владимирский-Буданов, М. Ф. Крестьянское землевладение в Западной России до половины XVI века / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Киев: Тип. имп. ун-та св. Владимира В. Завадского, 1892. – 83 с.
32. Леонтович, Ф. И. К истории административного строя Литовского государства / Ф. И. Леонтович. – Варшава: Тип. Варшавск. учебн. округа, 1899. – 104 с.
33. Леонтович, Ф. И. Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства и его причины / Ф. И. Леонтович. – СПб.: Тип. В. С. Балашева и К°, 1895. – 56 с.
34. Грушевский, А. С. Пинское Полесье. – Ч. 2: Туров, Городок и Пинск в составе Великого княжества Литовского. Пинское староство королевы Боны XIV–XVI вв. / А. С. Грушевский. – Киев: Тип. имп. ун-та св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1903. – 398 с.
35. Похилевич, Д. Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI–XVIII вв. / Д. Л. Похилевич. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1957. – 174 [5] с.
36. Любавский, М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского статута: ист. очерки / М. Любавский. – М.: Унив. тип., 1892. – [2], VI, VIII, 884 с.
37. Беляев, И. Д. Крестьяне на Руси: Исследование о постепенном изменении значения крестьян в русском обществе / И. Д. Беляев. – М.: ГИИБ, 2002. – 419 с.
38. Греков, Б. Д. Сельская община в Галицкой Руси и Польше / Б. Д. Греков // Средние века. – М.–Л., 1946. – Т. II. – С. 244–253.
39. Греков, Б. Д. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века / Б. Д. Греков. – М.: Ленинград: Изд-во АН СССР, 1946. – 960 с.
40. Александров, В. А. Сельская община и вотчина в России (XVII – начало XIX в.) / В. А. Александров // Ист. зап. – 1976. – Т. 89. – С. 231–294.
41. Александров, В. А. Сельская община и вотчина в России (XVII – начало XIX в.) / В. А. Александров // Ист. зап. – 1976. – Т. 89. – С. 231–294.
28. *Ulashchik, N. N.* Ocherki po arkheografii i istochnikovedeniyu istorii Belorussii feodalnogo perioda / N. N. Ulashchik. – M.: Nauka, 1973. – 302 s.
29. *Ulashchik, N. N.* Kobrinskaya ekonomiya posle provedeniya volochnoy pomery / N. N. Ulashchik // Uchen. zap. / In-t slavyanovedeniya Akad. nauk SSSR. – 1957. – T. 15. – S. 246–268.
30. *Vladimirskiy-Budanov, M. F.* Nemetskoye pravo v Polshe i Litve / M. F. Vladimirskiy-Budanov. – SPb., 1868. – 304 s.
31. *Vladimirskiy-Budanov, M. F.* Krestyanskoye zemlevladieniye v Zapadnoy Rossii do poloviny XVI veka / M. F. Vladimirskiy-Budanov. – Kiyev: Tip. imp. un-ta sv. Vladimira V. Zavadskogo, 1892. – 83 s.
32. *Leontovich, F. I.* K istorii administrativnogo Litoskogo gosudarstva / F. I. Leontovich. – Varshava: Tip. Varshavsk. uchebn. okruga, 1899. – 104 s.
33. *Leontovich, F. I.* Soslovnnyy tip territorialno-administrativnogo sostava Litovskogo gosudarstva i yego prichiny / F. I. Leontovich. – SPb.: Tip. V. S. Balasheva i K°, 1895. – 56 s.
34. *Grushevskiy, A. S.* Pinskoye Polesye. – Ch. 2: Turov, Gorodok i Pinsk v sostave Velikogo knyazhestva Litovskogo. Pinskoye starostvo korolevy Bony XIV-XVI vv. / A. S. Grushevskiy. – Kiyev: Tip. imp. un-ta sv. Vladimira N. T. Korchak-Novitskogo, 1903. – 398 s.
35. *Pokhilevich, D. L.* Krestyane Belorussii i Litvy v XVI-XVIII vv. / D. L. Pokhilevich. – Lvov: Izd-vo Lvov. un-ta, 1957. – 174 [5] s.
36. *Lyubavskiy, M.* Oblastnoye deleniye i mestnoye upravleniye Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremeni izdaniya Pervogo Litovskogo statute: ist. ocherki / M. Lyubavskiy. – M.: Univ. tip., 1892. – [2]. VI, VIII, 884 s.
37. *Belyayev, I. D.* Krestyane na Rusi: Issledovaniye o postepennom izmenenii znacheniya krestyan v russkom obshchestve / I. D. Belyayev. – M.: GPIB, 2002. – 419 s.
38. *Grekov, B. D.* Selskaya obshchina v Galitskoy Rusi i Polshe / B. D. Grekov // Sredniye veka. – Moskva – Leningrad, 1946. – T. II. – S. 244–253.
39. *Grekov, B. D.* Krestyane na Rusi s drevneyshikh vremyon do XVII veka / B. D. Grekov. – M.: Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1946. – 960 s.
40. *Aleksandrov, V. A.* Selskaya obshchina i votchina v Rossii (XVII – nachalo XIX v.) / V. A. Aleksandrov // Ist. zap. – 1976. – T. 89. – S. 231–294.
41. *Aleksandrov, V. A.* Selskaya obshchina i votchina v Rossii (XVII – nachalo XIX v.) / V. A. Aleksandrov // Ist. zap. – 1976. – T. 89. – S. 231–294.